

„Frangloamerická“ antropologie a východoevropská etnografie: vyhlídky na syntézu

KATHERINE VERDERY*

Chris Hann ve svém článku o sociální antropologii ve střední a východní Evropě přichází s řadou zajímavých tvrzení. S mnohými z nich mohu jen souhlasit. Ve svém komentáři navází na jeho poznámky o vztahu mezi sociální antropologií a národními etnografickými tradicemi východoevropských zemí. Ač stejně jako on doufám, že mezi nimi dojde ke konvergenci, dosavadní vývoj podle mého názoru naznačuje, že to je nejisté.

Jak je dobře známo, ve střední a východní Evropě před obdobím socialismu a v jeho průběhu neexistoval ekvivalent sociální antropologie; existovala pouze „národní etnografie“, jak ji Hann nazývá v návaznosti na Hofera [Hofer 1968]. Po roce 1989 se ve všech těchto zemích pokoušeli různí jednotlivci vytvořit nový obor – francouzsko-anglicko-americkou antropologii (dále ji označuji jako „frangloamerickou“, což je termín, kterému dávám přednost před problematickým „západní“) –, od kterého si slibovali, že vytlačí starší etnografickou tradici. Hann dává zřetelně najevo, že k tomuto úsilí necítí valné sympatie, a místo toho podporuje „zralou syntézu *Volkskunde* a *Völkerkunde*“, již považuje za nejvhodnější druh antropologie pro země střední a východní Evropy. Vykresluje k tomu účelu obraz „kosmopolitní katedry antropologie“ zahrnující „oddělení zaměřená na *Volkskunde*“, jež působí po boku jinak orientovaných oddělení. To je v zásadě dobrá myšlenka,¹ avšak domnívám se, že vzhledem k realitám postsocialistického prostředí je velmi nepravděpodobné, že v brzké době dojde k institucionalizaci takovéto antropologie. Dovolím si vysvětlit, proč, v naději, že tím napomohu další diskusi o tomto nesmírně zajímavém tématu.

Mé úvahy byly podníceny textem Michała Buchowského „Hierarchie vědění v antropologii ve střední a východní Evropě“ [Buchowski 2004]. Buchowski v něm kritizuje západní vědce, kteří pracují ve střední a východní Evropě, za to, že necítují práce místních autorů, nevedou s nimi intelektuální debaty a nezahr-

* Kontaktní adresa: Prof. Katherine Verdery, The Graduate Center, The City University of New York, 365 Fifth Avenue, New York, NY 10016-4309, USA, e-mail: KVerdery@gc.cuny.edu.

¹ S Chrisem Hannem sdílím také sebekritický postoj k našemu arogantnímu pohrdání domácí etnografií v době, kdy jsme realizovali naše první terénní výzkumy v Maďarsku, Polsku a Rumunsku. Tehdy jsem pokládala práce rumunských etnografů za zastaralé a věřila, že díky tomu, že užívám „teorii“ – v mém případě teorii světových systémů – jsou výsledky mého zkoumání hodnotnější. V dalších letech jsem se naučila větší skromnosti, zvláště díky projektu, na kterém spolupracuji se dvěma rumunskými etnografy.

nují je do sborníků. Táže se, proč nedocházelo/nedochází k většímu vzájemnému prostupování odborných diskurzů etnografie východoevropského stylu a frangloamerické antropologie a proč mezi nimi neprobíhal/neprobíhá plodný dialog. Buchowského formulace otázky ukazuje, v čem je celá záležitost složitější, než naznačuje Hann.

Na úvod můžeme připomenout argumenty Tamáse Hofera [Hofer 1968] a Joela Halperna s Eugenem Hammelem [Halpern, Hammel 1969], kteří rozlišují pozici antropologie ve (frangloamerickém) projektu budování *impéria* a v projektu budování *národa* (ve střední a východní Evropě). Koloniální kontext frangloamerickým antropologům umožňoval studovat „jiné“ a podporoval vědění, jež bylo *komparativní* (o různých koloniích) a *teoretické* (vytvářelo modely platné pro jiné koloniální kontexty). Frangloamerická antropologie vznikla *dlouho po* konsolidaci západoevropských národních států; mohla tedy hrát jen nepatrnou roli v budování národa. Naopak, národní etnografie, jež se objevila ve východní Evropě, byla ve zcela odlišném postavení. V celém regionu se utvářela *současně se* vznikem národních států v 19. století, kdy se hnutí za národní osvobození vymaňovala z otomanské, ruské, pruské a habsburské nadvlády. Nové elity budovaly národní kulturu s pohledem upřeným na „lid“, jenž v sobě domněle uchovával původní charakter národa. Pro tento účel se nehodilo ani *srovnání*, ani *tvorba teorie*; potřebný byl spíše *přesný popis* místních tradic.

Řečeno poněkud vyhroceněji, frangloamerická antropologie byla výtvořem zámořských *kolonizátorů*, etnografie střední a východní Evropy naopak dílem těch, kdo byli v Evropě *kolonizováni*, s příslušnými rozdíly v zaměření, jež je možné očekávat. Není nijak překvapivé, že se tyto dva diskurzy výrazně nepřekrývaly a že dialog mezi nimi byl obtížný, jak si správně všímá Buchowski. Sotva tomu mohlo být jinak. Považuji proto Hannův návrh, abychom je sloučili v rámci jedné katedry nebo ústavu, za poněkud naivní. To by vyžadovalo hodně práce, ježto by bylo nutné spojit v jedno dvě tradice s navzájem si odporujícími východisky, filozofiemi i epistemologiemi.

Rozdíly mezi nimi nesmazala ani situace vzniklá po roce 1989, poněvadž postsocialistické období má nekoloniální zarámování. Znamená to, že frangloamerická antropologie opět funguje jako nástroj budování *impéria*? Je tomu skutečně tak, jak tvrdí Buchowski a další autoři – vnucují „západní antropologové“ svou disciplínu zemím střední a východní Evropy? To je složitá otázka, na niž vrhá neočekávané osvětlení kniha editovaná Petrem Skalníkem *Zápasy o sociokulturní antropologii ve střední a východní Evropě* [Skalník 2002]. V ní zastoupení autoři (všichni pocházející ze střední a východní Evropy) nám říkají, že frangloameričtí antropologové se nesnaží tomuto regionu *vnutit* svou antropologii: iniciativa přichází spíše od místních vědců, kteří se ji snaží *importovat*. V podání těchto autorů nabízí postsocialistická éra místním rádoby antropologům příležitost dosáhnout vzestupné mobility a přístupu k západním požitkům, jako jsou granty, zahraniční cesty atd., tím, že se začnou věnovat antropologii západního stylu chápané jako jakýsi symbol „demokratizace“. Podle Skalníkovy knihy existují dva hlavní

způsoby, jak toho dosáhnout. V prvním případě se někteří domácí národopisci a folkloristé začali sami označovat za „antropology“ nebo aspoň etnology; přečetli si pár knih a pak založili antropologické (popřípadě etnologické) programy, jež se moc nelišily od toho, co dělali dříve. V druhém případě se místní akademici z různých oborů, kteří již měli o frangloamerické antropologii nějakou představu nebo se vrátili domů s doktorátem z některé frangloamerické univerzity, pokusili vytvořit své vlastní antropologické programy, a starší etnografy začali označovat za „nepravé anthropology“. Jistě nepřekvapí, že docházelo k bitvám o „autenticitu“, v nichž se mělo rozhodnout, čí antropologie je „ta správná“. Do tvrdé soutěže o založení programů antropologie se konkurenti, vždy s tvrzením, že těmi jedinými „skutečnými“ anthropology jsou pouze oni sami, snažili zatáhnout také frangloamerické anthropology, od kterých očekávali pomoc se sylaby, knihami, krátkými kurzy, stipendii, pozváním atd. Tradiční národopisci se však tomuto vývoji snažili bránit: téměř všechny příspěvky ve Skalníkové sborníku poukazují na to, jak obtížné je institucionalizovat frangloamerickou antropologii a vytvořit v ní pracovní příležitosti proti opozici již pevně usazených národních etnografů. Obzvláště silnou výpověď o vlastních marných snahách zavést frangloamerickou antropologii v České republice a na Slovensku přináší příspěvek samotného Petra Skalníka.

Mně osobně se dostalo pozvání, abych se podílela na zavádění antropologie na státní univerzitě v rumunském městě Cluj. Zúčastnila jsem se několika schůzí na tamější katedře sociologie, která tento nový program otevřela (na jedné schůzi někdo prohlásil – jen zčásti žertem –, že vlastní *obsah* programu není důležitý; tím podstatným bylo, aby právě *jejich* program, a nikoli připravované programy na univerzitách v Temešváru, Iași a Bukurešti, si mohl přivlastnit symbol „antropologie“ a získat akademické spojení „na Západě“). O založení antropologie v Cluji se ucházeli tři hlavní soupeři: s bývalým režimem spjatý sociolog, nyní v nemilosti, který se snažil najít nový zdroj statusu; vedoucí Národopisného ústavu, který měl za sebou mnoho let vynikající práce v této tradici, ale nebyl příliš zběhlý ve frangloamerické antropologii; a nový vedoucí katedry sociologie, který na příslušné místo dosadil mladou pracovníci, jež současnou frangloamerickou antropologii znala převážně z rozsáhlé vlastní četby. Rektor univerzity podporoval právě ji a umožnil jí také další vzdělávání, avšak během doby, kdy studovala v zahraničí, její post obsadil vedoucí Národopisného ústavu. Jak postupně docházelo k těmto věcem, stále více mne překvapovalo, do jaké míry výsledek závisel na náhodné kombinaci lokálních aliancí, načasování, osobních schopností a ochoty riskovat. Antropologie zaváděná na jiných rumunských univerzitách je odlišná, protože vychází z odlišných konstelací profesionálních a osobních vztahů.

Problém dále osvětluje i jiná moje zkušenost. V roce 2001 jsem byla členkou skupiny akademiků pozvaných na Středoevropskou univerzitu (CEU) do Budapešti, kde se rektor této univerzity chystal založit katedru antropologie a chtěl se poradit o tom, jak by měla vypadat. Ve skupině o celkové velikosti asi 20 lidí byli zastoupeni jeden až dva aspirující antropologové z řady zemí střední a východ-

ní Evropy a Ruska spolu s několika profesory antropologie ze Spojených států a Velké Británie. Obzvláště příznačná byla chvíle, kdy se účastníci představovali a uváděli obory, od kterých přešli k antropologii: jejich zázemí se mezi sebou velmi výrazně lišila. V jednom případě to byla filozofie, jindy historie, etnografie, folkloristika, filologie, geografie, sociologie, ba i chemie; někteří měli ve frangloamerické antropologii určité formální vzdělání, jiní četli antropologickou literaturu z vlastní iniciativy; další se zabývali hned několika obory a domnívali se, že díky antropologii se jim podaří je mezi sebou propojit. Otázka „autenticity“ se promítla do průběhu všech diskusí, naše závěrečná doporučení rektorovi proto byla poněkud neurčitá, a CEU nakonec založila katedru sociologie a sociální antropologie, na které působí hlavně Východoevropané, kteří vystudovali na západoevropských a amerických univerzitách. Domácí etnografie a stejně tak i filologie a historie na ní prostor nedostaly.

Tyto zkušenosti mne dobře připravily na obraz načrtnutý Skalníkem a jeho spoluautory, kteří nám ukazují *různorodé „antropologie“*, všechny slabě institucionalizované a různě utvářené v různých zemích v závislosti na pracovištích, na nichž nové programy vznikají, a oborovém zázemí osob, které se je snaží zavést (sociologie, filologie, filozofie, etnografie, historie atd.). Dokonce i antropologie pěstované na různých univerzitách v jedné zemi se liší, protože závisí na tom, jak jsou v každém městě a na jeho univerzitě uspořádána místní mocenská pole.

V této souvislosti se Hannova optimistická vize syntézy mezi západními a domácími antropologiemi zdá být podivně neanalytická. Za prvé, tuto vizi by bylo snadnější realizovat, kdyby „antropologie“ ve střední a východní Evropě nebyla tak roztržštěná a měla pevnější institucionální zakotvení, než tomu bylo dosud. Za druhé, pokud se Skalníkům tým nemýlí, pak se můžeme tázat, *cui bono* se děje snaha o zavedení frangloamerické antropologie a jaké důsledky to bude mít pro budoucí podobu antropologie v regionu? Konvergenci mezi oběma typy neprosazují v nekoloniálním duchu lidé ze „Západu“; pobídkové struktury v našich domácích kontextech takové úsilí ani nepodporují, ani neodměňují. Dělají to sami vědci ve střední a východní Evropě, kteří mezi sebou svádějí bitvy o to, kdo bude mít možnost institucionalizovat ten nebo onen druh antropologie. Tyto bitvy nemají dva, ale mnoho bojovníků, jejichž identity a institucionální postavení se v různých zemích výrazně liší. Jde v nich ovšem *právě o vztah antropologie západního stylu k národní etnografii* – a to není prostředím, v němž by se daly obě jednoduše sloučit na jedné katedře nebo ústavu sdružujícím různě zaměřená oddělení, jak to navrhuje Hann.

Dá se očekávat, že národní antropologie ve střední a východní Evropě nakonec budou velmi různorodé – tak jako tomu ostatně je uvnitř frangloamerické antropologie samotné – a každá se bude utvářet odlišně pod vlivem různých variant francouzské, britské nebo americké tradice. Jejich historie poslouží budoucím etnografům jako předmět nesmírně zajímavých srovnání.

KATHERINE VERDERY působí v centru pro postgraduální studia na City University of New York. Dvacet let vyučovala na Univerzitě Johnse Hopkinse a byla držitelkou profesury antropologie Erica R. Wolfa na Michiganské univerzitě. Uskutečnila řadu terénních výzkumů v Rumunsku se zaměřením na etnické vztahy, nacionalismus, transformaci socialistického systému a změny vlastnických vztahů v zemědělství.

Literatura

- Buchowski, Michał. 2004. „Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology.” *Anthropology of East Europe Review* 22: 5–14.
- Halpern, Joel M., E. A. Hammel. 1969. „Observations on the Intellectual History of Ethnology and Other Social Sciences in Yugoslavia.” *Comparative Studies in Society and History* 11: 17–26.
- Hofer, Tamás. 1968. „Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines.” *Current Anthropology* 9 (4): 311–15.
- Skalník, Petr (ed.). 2002. *A Post-Communist Millennium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Set Out.